

АКАДЕМИЧ Ч.ДАЛАЙН НЭГЭН БҮТЭЭЛИЙН ТУХАЙ

Ж.Ганболд*

Б.Отгонбаатар**

Академич Чулууны Далай агсан амьдралынхаа турш олон арван бүтээл туурвисны нэлээд хэсэг нь Монголын түүхийн гол зангилаа асуудлуудын нэг болох Хамаг Монгол улс, Чингис хааны намтар, тэмцэл, Их Монгол улсын түүхийн судалгааны хүрээнд хамаарагддаг. Ийм ч учраас тэртээ 1962 онд Чингис хааны сүүдэр тохиосны 800 жилийн ойн хуралд тавьсан гол илтгэлүүдийн нэг нь Ч.Далай багшийнх байсан нь зүй ёсны хэрэг биз ээ.

Бид энэхүү илтгэлдээ багшийн бичсэн дундад зууны түүхийн үеийн бүхий л бүтээлүүдийг үл хөндөн амьдралынхаа сүүлийн үед бичсэн “Их Монгол Улс” зохиолын тухай товчхон өгүүлэхийг зорьсон юм. Учир нь илтгэгчид уг зохиолыг олны хүртээл болгох явцад их бага хэмжээгээр хуруу нэмэрлэж явсандаа бахархах сэтгэл төрдөг юм.

Их Монгол Улс байгуулагдсаны 800 жилийн ойг тохиолдуулан ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэнгээс дундад зууны Монголын түүхтэй холбогдол бүхий нэлээд бүтээл туурвисны нэг гол бүтээл нь уг зохиол юм. Академич Ч.Далайн “Их Монгол Улс” бүтээл нь зохиогчоос урьд нь туурвисан зохиолуудынхаа үндсэн дээр, сүүлийн үед гарсан эрдэм шинжилгээний шинэ баримт, сэргэг санаа, өөрийн шинэ үзэл баримтлалаар баяжуулж Их Монгол улсын түүхийг Гурван голын монголчуудын түүхээс эхэлж, Хамаг Монгол улс байгуулагдсан явц, улмаар Чингис хаан Их Монгол улсыг байгуулж төр засгаа хэрхэн зассан, Чингис хааны төрийн алтан аргамжийн бодлого, Өгэдэй, Гүюг хаадын улсын шинэчлэлийн үйл явцыг дурьдан, Чингис хааны хөвгүүдийн хаан ширээний төлөөх тэмцэл, Мөнх хаан төрийн эрхийг барьсан үе, түүний байлдан дагуулал, эцэст нь XIII зууны монголчуудын соёл, шашин, зан заншлын асуудлаар төгсгөж, гадаад дотоодын олон арван сурвалж, судалгааны зохиолуудыг тайлбарлан, эшлэл, дэлгэрэнгүй тайлбарын хамтаар хэвлүүлсэн зохиол болно. Уг бүтээлийн нэг гол онцлог нь Их Монгол улсын түүхийг аль болохоор дэлгэрэнгүй тусгаж, формацийн онолыг ягштал барихаас түтгэлзэж, түүхэн үйл явдалд өөрийн санал бодлоо хуваалцах маягаар бичсэнд оршино.

“Их Монгол Улс” зохиолд шинэлэг олон арван санаа, баримт тусгаснаас зөвхөн зарим нэг баримтыг та бүхэнд дахин сануулан толилуулахад:

- Зохиогч уг зохиолдоо 20 гаруй монгол сурвалж, 30 гаруй хятад сурвалж, 10 гаруй бусад хэлээр бичигдсэн сурвалжуудыг уг эхээс нь өргөнөөр ашиглаж, тэдгээрт дэлгэрэнгүй тайлбар хийн, өөрийн санал дүгнэлтээ өгснөөрөө онцлог юм. Цаашлан зохиогч хятад сурвалжид судлаачид хэрхэн хандахыг зөвлөж, хятад сурвалжийн ололттой болон шүүмжлэлтэй талыг нь дурдан үүнийгээ түүхч Рашипунцагийн хэлсэн:

* Ж.Ганболд - түүхч, судлаач

** Б.Отгонбаатар - ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

“Хятадын судар зохиогч мэргэдүүд бийрийн зөөлөн үзүүрт шүтэж өөрийн улсаа сэмээр магтан бусдыг нарийнаар доромжилсонгүй хэмээн үл болно”¹ гэсэн үгээр өөрийнхөө санааг баталгаажуулсан нь судлаач бидэнд хятад сурвалжтай яаж харьцахыг зөвлөсөн сургамжтай зүйл болсон билээ. Түүнчлэн зохиогч уг зохиолдоо дотоод, гадаадын эрдэмтэдийн бичсэн 200 гаруй зохиолыг шууд бус шүүмжлэлтэйгээр эшлэн авч ашигласан нь зохиолын утга санаа, баримтыг улам баяжуулсан нь дамжиггүй юм.

- Зохиогч Чингис хааны түүхэнд гүйцэтгэсэн үүргийг түүхэн баримт сэлтгэйгээр маш тодорхой гаргасан төдийгүй бусад зохиогчдын зохиолдоо ихэвчлэн орхидог Чингис хааны сүүдэр тохиосон, тэнгэрт хальсан үйл явдал, он сар, өдрийг нэлээд нарийвчлан судалгаатайгаар өгүүлж, Чингис хааны дүр төрхийг олон түмэндээ хоргонд харсан мэт харуулахыг зорьсноороо онцлог юм. Үүнд: “Тэмүжин эхээс төрөхдөө “баруун гартаа шагайн чинээ нөж атган төрсөн” гэж “Нууц товчоо”-нд бичсэн байдаг нь монгол заншлаар дайчин баатар эрийг зөгнөн бичсэн хэрэг юм. Гэвч энэ нь үнэн ч байж болох, домог ч байж болох. Чухам алин болох нь өнөө хүртэл нарийвчлан судалж тогтоогүй байна. Ямар ч гэсэн түүхчид ихэнхдээ домог гэдгээр нь бичсэн хэвээр байна. Суут хүмүүс эхээс мэндлэхдээ ер бусын байдлаар содон тэмдэгтэй гардаг нь нэн ховор үзэгдлийн нэг болохоос биш, байж болохгүй зүйл огт бишээ. “Нууц товчоо”-ны 181-р зүйлд “Би эцгийн дээлтэй төрсөн хөвгүүн мөн билээ” хэмээн Чингис хаан Сэнгүм андтайгаа маргахдаа хэлсэн байдаг. Энэ бол Тэмүжин эхээс дээлтэй биш гадуураа битүү хальстай төрсөнийг хэлж байж ч болох юм. Ер нь битүү хальстайгаа төрөх түүхэнд нэн ховор тохиолддог бөгөөд хэрэв тэгж төрвөл ихэд билэгшээн дээдэлж хальсийг эцгийнх нь алт, мөнгөн бөгжөөр гар хүрч цоолдог ч монгол ёсон бий. Энэ бүхнээс ургуулан бодоход Тэмүжин эхээс төрөхдөө эгэл жирийн хүнээс арай өөр байдлаар төрсөн байж таарах мэт юм. “Юань улсын судар”-ын Елюй Аха-гийн намтар дотор “Тайцзу (Чингис) төрсөн байдал дүр ер бус” гэсэн нэг өгүүлбэр байна. Энэ бас л нэг юм хэлээд байна. Миний энэ санаа бол Чингисийг ид шидтэй бурхан болгох гэсэнгүй, гагцхүү алдарт “Нууц товчоо”-нд тэмдэглэсэн тэр үг хоосон зүйл биш эрхбиш ямар нэг үнэнийг хэлсэн гэж үзээд уг үйл явдлын нарийн учрыг хойшид шинжлэх ухаанчаар судалж зөв тайлбарлах гэдгийг л хэлэх гэсэн билээ”² гэжээ.

Ч.Далай багшийн энэхүү санаа нь дундад болон өнөө үеийн зарим түүхчдийн Чингис хааныг бурханчлан шүтэх гэсэн үзэлд шинжлэх ухаанчаар хандахыг анхааруулсан мэт байдаг. Ч.Далай багш Чингис хааны ямархуу зүс царайтай хүн байсан талаар үргэлж төсөөлөн бодож явдаг байсныгаа судалгааны баримтад тулгуурлан доорхи байдлаар нэлээд нарийн гаргасан байдаг. Үүнийгээ илэрхийлэхдээ:

“Тэмүжиний дүр төрхийг сурвалжид болон судалгааны зарим зохиолд бичиж гаргаснаас гадна хөргөөр үлдээсэн юм. Хамгийн түрүүчийн бодитой мэдээ гэвэл “Нууц товчоо”-ны 62-р зүйлд бичигдсэн Тэмүжиний хадам эцэг Дай Сэцэний тодорхойлолт юм. Дай Сэцэн өгүүлрүүн: “Энэ хөвгүүн

(Тэмүжин Ч.Д) чинь нүдэндээ галтай, нүүрэндээ гэрэлтэй хөвгүүн байна” гэжээ. 1221 онд Өмнөт Сүн улсын элчээр томилогдон Мухулай жанжинтай уулзаж байсан Чжао Хун “Мэн-да бэй-лу” (Монгол Татарын бүрэн тэмдэглэл) гэдэг номондоо: “Татарын (монголын) эзэн Тэмүжин гэгч биеийн байдал хүдэр том, магнай өргөн, сахал урт, төрсөн байдал нь агуу сүрлэг, ер бусын болой” гэж бичжээ. Марко Поло замын тэмдэглэл номондоо: “түүний (Тэмүжиний) төрсөн байдал маш чийрэг хүдэр, билиг ухаан хурц сэргэлэн, үг хэл гарамгай сайн, эрэлхэг баатар ажээ” хэмээн бичжээ. Монголын хаадын ордны алдарт зураач Хоригсон Чингисийн хөрөг бүтээх үүргийг Хубилай хаанаас 1278 онд авч 1279 онд гүйцээн зуржээ. Хубилай хаан ч өндөр үнэлсэн гэдэг. Тэр хөрөг одоогоор үрэгдэж үгүй болсон мэт байна. Гэтэл Хоригсоны зураг хөрөг байж болох нэгэн ховор сонин хөргийг 1953 онд Хятадын эрдэмтэд Хэбэй мужийн Анлу нутгаас олж Түүхийн төв музейдээ тавьж нандигнан хадгалжээ. Тэр зургийг Хоригсоны зурсан зураг байж тун магад хэмээн эрдэмтэн Сайшаал бичжээ. Хубилайгаас Тогоонтөмөр хүртэлх Монгол хаад Чингисийн хөргийг хэд хэдэн янзаар зуруулж өлгөдөг, тахидаг, эвхмэлээр хадгалдаг байжээ. 1268 онд Тогоонтөмөр хаан Бээжингээс гарч явахдаа өвөг дээдсийн хөргийг найман цагаан гэрийн хамт авч умардад одов гэсэн мэдээ “Юань улсын судар” зэрэг сурвалжид тэмдэглэгдэн үлджээ. Одоо хамгийн бодит хөрөг гэвэл 1748 онд Манжийн хааны зарлигаар сэргээн дэвтэрлэсэн “Юань улсын хаад хатадын хөрөг” доторхи Чингисийн хөрөг мөн бөгөөд тэр нь одоо Тайваньд хадгалагдаж байна. Эдгээр хөргийг Мин улсын зураачид өмнөх үеийн бодит зургийг харж хуулбарлан зурсан гэдэг.

Бас Тэмүжиний залуу үеийн дүр төрхийг И.Н.Березин, Б.Я.Владимирцов, хятадын түүхч Чжан Яньпэй нарын зэрэг эрдэмтэд төсөөлөн бичсэн байдаг. Тэр бүхнээс ургуулан эрдэмтэн Сайшаал “Чингис хааны товчоон” гэдэг зохиолдоо Чингисийн дүр төрхийг гаргаж бичсэн нь: “Залуу үеийн Тэмүжин бол өргөн тэнэгэр магнайтай, улаан цагаан ялгарсан хээнцэр дөрвөлжин царайтай, өтгөн хар хөмсөгтэй, өндөвтөр тэгш хамартай, хоёр нүд нь хар өнгөөр ялгарч гэрэлтсэн, хоёр чих нь халбагар том, ханагар өргөн цээжтэй, хавтгай дөрвөлжин мөртэй, хатан идруун гартай, чийрэг том сүрлэг биетэй, сүр жавхлан төгс эзэн байсан юм”³ гэжээ. Сүүлд нь Ч.Далай багш: миний төсөөлж бодож явсан Чингис хааны дүр төрх Сайшаалынхтай ер нь дүйж байна шүү гэж хэлж байсан юм. Ер нь энэхүү хоёр их эрдэмтний санаа ихээхэн нийлж байсан нэгэн жишээг мөн дурьдахад: “Чингис хааны товчоон” хэмээх алдарт зохиол бичсэн эрдэмтэн Сайшаалыг уг номоо бичиж дуусгаж байхад нь Бээжинд уулзаж, Их хуралдай хурж байсан үеийн байдлаар харилцан санал солилцож байсан билээ. 1206 оны Их хуралдай хурсан жинхэнэ үнэн дүр буюу монгол төрхийг нь гаргах юмсан гэж ярилцаад Сайшаалын бичсэнийг гүйлгэн уншихад товчхон боловч миний төсөөлөн судалж байсантай бараг дүйж байсан бөлгөө. 1206 оны Их хуралдайн дүр төрхийг та энэ зохиолдоо бараг л үнэнээр гаргажээ гэж эрдэмтэн Сайшаалд хэлж байснаа сананам.

Иймээс би өөрийнхөө эрдмийн дотно найз, хосгүй эрдэмтэн агсан Сайшаал минь тухайн үеийн Их хуралдайн ажиллагааг хамгийн сайн, үнэнд ойртуулж бичсэн гэж үзээд түүний бичсэнээс эн ишлэвэл: “Тэр нь (төрийн ордон нь) алтан хөвөөтэй хөх хөлдрөгөөр чимэглэсэн, цас шиг цагаан баа “есөн хөхөлт цагаан туг”-ийг өндөр сандуулж, нөгөө талд нь Чингисийн дайчин үйл явдлыг билэг дэмбэрэл болсон “дөрвөн хөхөлт хар сүлд”-ийг нь өндөр мандуулжээ. Их ордны өмнө бөнгөтэй том монгол гэрийн хэлбэртэй ордон болох бөгөөд тооныг нь тулсан бат дөрвөн тулгуурыг нь бүр шижир алтаар чимсэн байжээ. Их ордны өмнө байдаг өргөн уудам их талбайд нь цэрэг жагсааж, найр наадам хийдэг байна” гэж бичжээ.

- Зохиогч зохиолдоо мөн нэгэн сонирхолтой баримт дурдсан байдаг. Их Монгол улс байгуулагдаж, Их хуралдай хуралдаж, Тэмүжинд Чингис “хаган” биш “хан” цол өргөмжилсөн. Харин Өгэдэйг хаан ширээнд залмагц хаган гэдэг цолыг хэрэглэх болсон юм. Учир нь “Чингис” гэдэг үг угаасаа их хааны утгыг агуулдаг учир Чингис гэдэг үгийн дараа хан гэж бичдэг ажгуу хэмээжээ. Үүнийг түүхчид нэг их анзаардаггүй бөгөөд анзаарсан ч нэг их ач холбогдол өгдөггүй билээ. Ч.Далай багшийн энэхүү санааг дөрвөлжин үсэг судлаач, эрдэмтэн агсан Ё.Жанчив: “Юань улсын үед зохиогдсон дөрвөлжин үсгийн дурсгалуудын бараг 90% хувьд нь Чингис нэрийн дараа хаган биш хан гэж бичдэг нь их л сонирхууштай” гэж хэлж байсан нь үүний нэг баталгаа юм. Үүнийг цаашид эрдэмтэд гүнзгийрүүлэн судлах нь гарцаагүй биз ээ.

- Зохиогч зохиолдоо социализмын үеийн түүх бичлэгт судалгааны арга зүй болон хэвшсэн формацийн онол, ангийн тэмцэл, муу феодал, сайн ард гэх мэт онол, хэллэгээс түтгэлзэж, нүүдлийн соёл иргэншлийн үүднээс бичих гэж оролдсоноороо онцлог юм.

Бид энэхүү илтгэлдээ зохиогч Монголын түүхийн өөр олон шинэ баримт, санаа гаргасныг үл дурдан үүгээр хязгаарлая.

Эцэст нь тэмдэглэхэд академич Чулууны Далай багшийн “Их Монгол Улс” бүтээл нь түүний туурвисан олон арван бүтээлийн хамгийн сүүлийн томоохон зохиол бөгөөд 1206 оны улаан барс жил Чингис хааны байгуулсан Их Монгол улсын түүхийг түүхийн олон сурвалж, судалгааны бүтээлд тулгуурлан аль болох дэлгэрэнгүй авч үзсэн хойч үедээ үлдээсэн баларшгүй дурсгал юм.

ЭШЛЭЛ, ЗҮҮЛТ

1. Ч.Далай. “Их Монгол Улс”. УБ., 2006. тал 25.
2. Ч.Далай. “Их Монгол Улс”. УБ., 2006. тал 113-114.
3. Ч.Далай. “Их Монгол Улс”. УБ., 2006. тал 116-117.